

Johan Nordströms professur

Tore Frängsmyr

När den första professuren i idé- och lärdomshistoria inrättades 1932 genom en donation, skedde det plötsligt och genom en stundens ingivelse. Ett nyfunnet brev från den förste innehavaren, Johan Nordström, visar nya detaljer i denna intressanta historia. Händelseförloppet i stort har naturligtvis varit känt, och det stod ganska utförligt om den saken i tidningarna. Men spelet bakom donationen kan beskrivas på ett nytt sätt.

Hittills har rätt litet skrivits om själva donationen och dess tillkomst. Vi vet att bibliotekarien Jonas Samzelius, Nordströms gode vän, var den drivande kraften för att få till stånd donationen. Sten Lindroth skriver att historien om Samzelius' förehavanden "lär inte sakna sina poänger".¹ Vad dessa poänger gick ut på, säger han inte. Muntligen berättade Lindroth ibland om dessa episoder, vid sena postseminarier på 1960- och 1970-talen. Han beskrev då hur Samzelius hade hållit på en längre tid och preparerat den stormrike "gubben Carlberg" i Stockholm, vilken låg på sitt dödsläger och precis innan han uppgav andan avlät ett donationsbrev till Nordströms förmån. Samzelius hade falskeligen beskrivit Nordströms forskningar om Gustaf II Adolf i nationalistiska termer och därvid anspelat på Carlbergs politiska intressen för det storsvenska.

Ungefär så var den bild som Lindroth målade upp. Nu får man komma ihåg att Lindroth själv inte varit med vid tiden för donationen, han kom in i lärdomshistorien något senare, och därför säkert byggde på hörsägnen från andra. Dessutom var han i berättartagen och kunde ta ut svängarna för den goda effektens skull. Man bör inte ställa alltför stora källkritiska krav på hans vittnesbörd.

Några enkla fakta kan fastslås. Industrimannen Gustaf Carlberg skänkte 350 000 kronor i aktier till en professur i "allmän idéhistoria", så benämndes ämnet i donationsbrevet. Sambandet med Gustaf II Adolf är också tydligt. Inför 300-årsjubileet den 6 november 1932, hade rikssalen på Uppsala slott återställt i sin ursprungliga form; detta var den unge byggmästaren Anders Diös' första stora arbete. Johan Nordström, som var docent i litteraturhistoria, hade i god tid blivit ombedd att hålla det stora högtidstalet. Det var naturligt, eftersom han studerat Gustaf II Adolf och göticismen, inte minst de förhoppningar som i trettioåriga krigets Tyskland fästes vid den svenske kungen som "lejonet från Norden". Att Nordströms tillskyndare anspelat på göticismen inför Carlberg torde också vara riktigt, även om det kan ha skett i allmänna ordalag.²

Gustaf Carlberg (1856–1933) var känd för sina patriotiska åsikter och

hade tidigare utmärkt sig för en rad donationer. Bland annat hade han skänkt pengar till den staty av Prins Gustaf, som nu står uppställd vid Carolina Rediviva. Han hade därvid lärt känna Jonas Samzelius (1886–1967), bibliotekarie på Carolina. Carlberg dog först den 24 november 1933, alltså ett helt år efter donationen till Nordström, och låg ännu inte på något dödsläger hösten 1932, vilket också framgår av brevet nedan. Anspelningar på Carlbergs nazistiska sympatier uppmärksammades redan i samtiden av John Landquist, vilket framkommer i brevet. Nordström, som var gammal Verdandi-radikal, skulle senare få obehag av donatorns son Carl Enfrid Carlberg, som ledde det storsvenska och naziinspirerade Samfundet Manhem. Denne försökte dra in Nordströms götiska forskning i sin politiska propaganda, vilket Nordström mycket bestämt tog avstånd ifrån.³

Namngivningen ("allmän idéhistoria") förändrades något från donationsbrevet. När Nordström utnämndes några veckor senare kallades ämnet "idé- och lärdomshistoria", vilket uppenbarligen var hans egen formulering. I en senare artikel använder han själv beteckningen "vetenskapshistoria" såsom det centrala i sitt ämne.⁴

Nordströms rykte som bottenlörd historisk forskare hade varit i svang länge. I en recension av hans arbete om medeltid och renässans (1929) föreslog Kjell Strömberg i *Stockholm-Tidningen* att Nordström borde få en professur i "kultur- och lärdomshistoria". I en artikel i samband med donationen 1932 stod det att Henrik Schück "redan för ett år sedan" hade föreslagit samma sak: "Professor Schück utpekade honom [Nordström] som Sveriges kanske främste forskargestalt inom sitt fack och förklarade, att hans vetenskapliga produktion var av sådan betydelse, att den borde belönas med en personlig professur."⁵

Det kan förefalla som dessa uppgifter överensstämmer med Lindroths version om att förberedelserna för donationen pågått en längre tid. Uppgifterna i brevet nedan säger tvärtom att donationen ordnades på några få dagar, en extremt kort tid för en så stor sak! Johan Nordström själv fick inget veta förrän kvällen före den stora dagen, då han råkade träffa vännen Samzelius på gatan! Meningen var egentligen att han skulle få reda på nyheten först på själva högtidsdagen, efter sitt stora minnestal, under lunchen, och därmed strax före offentliggörandet. Nu fick han i alla fall natten på sig att förbereda sig för mottagandet.

Brevet skrev Johan Nordström till sin tre år yngre syster Elsa (f. 1894), gift Bylund och bosatt i Boden. Han skrev brevet sex dagar efter donationens offentliggörande i samband med Gustaf Adolf-firandet, som inte ägde rum på den faktiska årsdagen 6 november utan den 5 november, eftersom detta var en lördag. Minneshögtiden började klockan elva med ett tal av landshövdingen Sigfrid Linnér, därefter höll Nordström högtidstalet. Alla referat talar om vilket intryck han gjorde med sin starka röst och sitt pampiga framförande, och han var själv nöjd med sin insats. Efter lunchen

följde så promotionsakten klockan två, där universitetets rektor, professor Otto Lagercrantz, också offentliggjorde donationen. Nordströms närmaste vänner, som satt med under högtidligheten, visste ingenting i förväg. Nyheten väckte stor uppståndelse, Nordström blev något av en huvudfigur, och tidningarna skrev att donationen var den stora sensationen vid promotionen.

I brevet, som inte tidigare varit känt, beskriver Nordström både förhistorien och själva akten, med personliga och ofta drastiska vändningar. Han ger en ny och av allt att döma korrekt bild av händelseförloppet.

Brevet har överlämnats till undertecknad av Elsa Bylunds son, adjunkten Björn Bylund, Nyköping. Sista sidan saknas, och ett medföljande blad handlar om den forskardocentur som Nordström fick året innan, men det brevet har å andra sidan ingen början. Efter publiceringen kommer brevet att överlämnas till Johan Nordströms samling på Carolina Rediviva.

Brev från Johan Nordström till systemen Elsa Bylund

Ups. 11/11 32

Käraste lilla Elsa,

Tack för ditt glada brev! Jag har de sista dagarna hållit på att skriva av mig handen för att svara ett vänligt ord på alla telegram och brev – folk t.o.m. skriver och begär autografer som från en filmdiva!

Ja, det är icke mycket att säga förutom vad som stått i tidningarna. Som vanligt fick jag talet färdigt i sista minuten, d.v.s. torsdag morgon, ty pressen måste ha det i god tid för referaten. Ja, så var det då bara att ta Gud i hågen och stiga upp. Det var en praktfull sal den nya Rikssalen på Slottet – troligen den ståtligaste i landet och en fulltalig publik på 8-900 personer utvalt folk – tusenden måste avvisas. Festlig musik. Landshövdingen, en liten knatte vid namn Linnér⁶, som varit med om att engagera mig som talare, höll till allmän förväning och häpnad ett långt G.Ad. tal själv för att visa sig på styva linan – det föll platt till marken men det var ju ett oförskämt tilltag – han hade ju fullkomligt kunnat förstöra det för mig, om jag ej lyckligtvis haft mina egna idéer. Så sjöng man ”Förfäras ej du lilla hop”, så tryckte jag Lillemors hand⁷, som satt vid min sida (hon ringde f.ö. just nu och hälsade till dig!), och klämde i för kung och fosterland, och det hördes tydligen – Schück⁸, som satt nära, klagade att det slagit lock för öronen, men kungen och prinsarna⁹ som gamla krigare syntes befinna sig väl. Talet tog 44 minuter och på applåderna märkte jag att det tagit skruv – jag kände det också redan, medan jag höll på. Jag får vid dylika tillfällen en egendomlig fräck kallblodighet och hinner väl studera fysiomierna. Avslutning med unisont Vår Gud är oss en väldig borg., sjungen med verklig exaltation. Det var stämning och jag tror dagens stora ögonblick. Därpå tågades det och jag omringades av bekanta och obekanta, som uttryckte en stundom högst stormande hänrykning. Innan vi kommo ut gick väl $\frac{3}{4}$ timme i trängseln, det var

som ett triumftåg. Talet, som alls icke är märkvärdigt och som gjorde sin lycka mest genom framförandet, skall du senare få – det håller på tryckas i Nordisk tidskrift. Min franske vän Lucien Maury¹⁰ från Paris, som var här för att bli hedersdoktor och som översätter min renässansbok, skall referera det i *Le Temps*!

Men jag går händelserna i förväg. Kvällen förut hade jag mött Jonas Samzelius på gatan, som sade, att han efter mitt tal, under lunchen, hade ett viktigt meddelande att göra mig. Jag naturligtvis nyfiken fick honom till slut att tala om vad det var: "Din framtid är tryggad, gamle [vän], sade han och berättade sedan. Denne Carlberg, som lär äga 10 millioner i goda fastigheter, har tidigare gjort smärre donationer, bl.a. till Prins Gustavstatyn i Upsala. Sedan det tillfället känner Jonas honom väl och hade vunnit gubbens synnerliga bevägenhet. Han skulle nu inbjudas till festligheterna och Jonas och Anton Blanck¹¹ kommo då på ideen, att här vore kanske något att göra. Carlberg var dock – detta var på *måndag* tror jag i samma vecka! – i Göteborg, där hans fru insjuknat (hon är nu bra igen) och Jonas telegraferade till honom en anhållan att Blanck, han och universitetsbibl. Grape¹² skulle få resa dit och besöka honom för att framlägga ett förslag till en donation. De hade redan köpt biljetter och stodo färdiga att stiga på tåget, då telegram kom: "Res ej. Absolut ointresserad för alla förslag!" Det lät ju ej vidare hoppfullt men Jonas ansåg sig dock böra ge Carlberg en förklaring och avlät en epistel, vari han på ett fullkomligt mästertligt sätt framlade donationens syfte etc. och den eviga ära, som därav skulle följa för en ädel donator. Och det tog skruv! Redan på onsdag var gubben omvänd, på torsdag och fredag var Jonas i Stockholm och ordnade med Carlbergs son¹³, en kapten, och deras jurist det hela och på lördag morgonen kom donationshandlingen och 350 000 kr i aktier av prima slag. Alltså precis på sekunden. Kl. 2 började så promotionen, som började med ett tal av rektor, som därefter uppläste den stora nyheten. Jag satt med Oluf Friis¹⁴ och Hans och Lillemor Ahlmann, för vilka jag hemlighållit det hela, så att de blevo ännu mera förvånade än jag! Applåder. Allmän uppståndelse etc.etc. Och så promoverades 100 doktorer och kammarkören rungade, så att alla fönsterrutorna sprungo i kvarteret!¹⁵ Ja, det var en fest.

Så bankett på Rikssalen kl. ½ 8. Festligt. 500 människor minst. Och ständiga gratulationer o. alla voro så glada och hyggliga. Självaste universitetskansler gav mig en honnör i sitt tal etc. Vid 12-tiden på natten gingo Ahlmanns, J. Melander¹⁶, Oluf Friis m.fl. till Gillet för en liten eftersupé, där champagnen flödade och jublet var stort. ½ 3 i säng. Hans kinesade hos mig, tämligen yr i hatten efter all champagnen. Mig hade den ej bekommit synnerligen.

Så morgontidningarna med alla recensioner o.s.v. Och telegram från när och fjärran – ja redan på kvällen förut hade det börjat – ni bodensare hörde tror jag till de snabbaste gratulanterna! Blommor. Brev.

Söndag f.m. hade fakulteten lunch för de nya doktorerna; där var ock jag gäst och Jonas fick en välförtjänt hyllning i ett tal av fakultetens dekanus.

På kvällen supé med Maja och Jonas Samzelius. Vad ger du mig för Jonas!? Han har verkligen kanske mer än någon annan varit min hjälp i livet – att min disputation någonsin blev färdig, var nog icke minst hans förtjänst.

Ja, så har jag dragit mig tillbaka från allt vidare festande en smula trött efter terminens arbete, ty förutom talet har jag haft en oerhörd arbetsbörda och under sept. o. okt. nog aldrig kommit i säng före kl. 3 à 4 om morgonen.

Nu är det fredag kväll och i morgon bitti resa vi så till Stockholm: universitets rektor o. prorektor för att tacka och överlämna till Carlberg universitetets G.Ad. medalj; Blanck, Jonas och jag, jag för att buga och tacka allra mjukast, med en bukett i handen till tant Emilia Carlberg! På e.m. skall jag på middag hos Ahlmanns o. på teatern på kvällen o. se vännen Josephsons nya pjäs.¹⁷ Nu har jag troligen glömt att berätta en massa, men det får räcka för denna gång. Nu blir det föga vila, till installationen är klar. Den blir väl dock ej före februari, kanske mars. Och nu gäller det att göra något arbetsprogram och installationsföreläsningen skall handla om den nya vetenskapen och det gäller att gnugga det lilla som finns kvar av geniknölarna. De närmare bestämmelserna för professuren i fråga om undervisningens omfång o.d. skall bestämmas. Säkert är redan, att det ffr allt blir en forskningsprofessur, med betydligt mindre föreläsningar än andra professorer. Hur pass många, det är ännu ej bestämt, men jag hoppas, det blir så få som möjligt, så hinner jag skriva och forska dess mer – och det är ju det viktiga.

Förläggarna bombardera mig med brev för att få kontrakt om den stora götiska boken – nu kan jag nog få ett högre honorar. Men allt detta sköter den kloke Jonas åt mig.

I dag hade jag ett rart brev fr. farbror August.¹⁸ Och kan du tro, farbror Nygren¹⁹ i Nordmaling har uppvakttat med en längre skrivelse, där han i känd stil berättar om all barna, med vem de äro gifta etc. och sin son Håkan, välbeställd kontorist o.s.v. Vad mitt tal beträffar, har jag, säger han, så till vida rätt, som G.A. var en religiös hjälte. Men jag har orätt däri, att han traktade efter kejsarkronan o.s.v. Det har du icke rätt i, säger farbror Alfred, som samtidigt berättar, om vad han sagt om G.A. i sin högmässopredikan i Nordmal. d. 6 nov. Märklig vitalitet i den gubben!

Eljest har det ju icke i kören saknats också ilska röster, i Soc.Dem. och Aftonbladet för i tisdags. Men sådant hör ju till, ehuru det var i värsta laget i fråga om dumhet och onskfullhet. Bl.a. insinuerades att jag blivit köpt av kapitalisten Carlberg att propagera någon sorts 'nazism' här vid universitetet! etc.etc.; jag var en av Upsalas originella kufar o.s.v. Författaren i Aftonbl. var John Landquist²⁰, som verkligen tycks ha sjunkit ganska djupt; han har förgäves sökt professorer här i Upsala och ser alltid rött, då Upsala kommer på tal; han tycker nog f.ö. att han vore den rätte mannen för en dylik professur.

Bland dem, som icke låtit höra av sig, äro Lundmarks²¹ i Lund! Men jag vet ej, kanske de äro i Amerika igen!

Nej, nu måste jag sluta. Stora famnen, älskade syster, och klappa gubben och ungarna från mig. Må ni leva och ha det gott. Jag ville så gärna komma till jul men Haderslev²² drar också och jag måste nog resa dit och klappa om söta

Noter

- 1 Sten Lindroth, "Johan Nordström 1891–1967", *Lychnos* 1967–68, 11.
- 2 Tore Frängsmyr, "Johan Nordström", *Svenskt Biografiskt Lexikon* 27 (1990–91). Se också *ibid.*, "Johan Nordström och lärdomshistoriens etablering i Sverige", *Lychnos* 1983, 131–149, omtr. i *Nordström och hans skola*, Skrifter 17 (Inst. för idé- och lärdoms-historia, 1997). Jfr Bo Lindberg & Ingemar Nilsson, "Sunt förnuft och inlevelse", i *Humaniora på undantag* (1978), ed. Tomas Forser.
- 3 Frängsmyr, *Lychnos* 1983, 131 f.
- 4 *Ibid.*, 135 f. Artikeln "Vetenskapshistoria" i tidskriften *Svea* 1936.
- 5 Art. "Dagens profil", *Stockholm-Tidningen*, 6/11 1932.
- 6 Sigfrid Linnér (1877–1963), landshövding i Uppsala 1931–43.
- 7 Nordströms nära vänner var geografen Hans W:son Ahlmann (1889–1974) och hans hustru, norska skeppsredardottern Erica Harloff (1897–1981), kallad Lillemor, som ursprungligen var operasångerska. Ahlmann hade varit docent i geografi i Uppsala 1921–29 och blev professor i Stockholm 1929. Efter en framgångsrik bana som glaciolog blev han svensk ambassadör i Oslo 1950–56.
- 8 Henrik Schück (1855–1947), Nordströms lärare, hade som emeritus bosatt sig i Stockholm men hade rest upp för det solenna tillfället.
- 9 Med kungen Gustaf V följde prinsarna Wilhelm och Carl.
- 10 Lucien Maury (1872–1953), litteraturkritiker, fransk lektor i Uppsala 1900–07, stor kännare av svensk kulturhistoria och flitig översättare, kulturmedarbetare i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1920–40, föreståndare för Svenska studenthemmet i Paris 1931–45, hedersdoktor i Uppsala 1932.
- 11 Anton Blanck (1881–1951), professor i litteraturhistoria i Uppsala 1922–46.
- 12 Anders Grape (1880–1959), överbibliotekarie vid Carolina Rediviva 1928–46.
- 13 Med sonen Johan Gustaf Carlberg, kaptenen, hade Nordström alltid goda relationer.
- 14 Oluf Friis (1894–1979) var dansk lektor i Uppsala 1924–34.
- 15 Nordströms uppgift att fönsterrutorna sprack kan synas som ett överdrivet skämt, men faktum var att enligt tidningarna trettiosju fönsterrutor sprack under promotionen, men det berodde på saluten från kanonerna och inte på kammarkören. Se *Tidningen Uppsala* 5/11 1932, *Dagens Nyheter* 6/11 1932, *Stockholms-Tidningen* 6/11 1932.
- 16 Johan Melander (1878–1947), professor i romanska språk i Uppsala 1932–43.
- 17 Ragnar Josephsons pjäs *Kanske en diktare*, uppförd och tryckt 1932.
- 18 August Nordström (1864–1950), farbror till Johan Nordström, skollärare, hembygdsforskare, nykterhetsman, verksam i Alvik utanför Luleå. Nordströms far var Nils Nordström (1854–1914), 1:e komminister i Piteå landsförsamling, Öjebyn, 1889–1914. Se *Luleå stift 1904–1981* (1982), 422.
- 19 Alfred Nygren (1855–1937), kyrkoherde i Piteå 1897–1909 och vän i familjen, sedan kyrkoherde i Nordmalings församling 1909–37. *Luleå stift 1904–1981* (1982), 428.
- 20 John Landquist (1911–1974), skribent i *Aftonbladet* från 1924, chef för dess politiska och kulturella avd. 1932–35, professor i pedagogik i Lund 1935–46.
- 21 Knut Lundmark (1889–1958), professor i astronomi i Lund 1929–55, liksom Nordström norrbottning och Uppsalastudent av Norrlands nation.
- 22 Haderslev den stad i Danmark, där Nordströms fästmo Estrid Hansen (1903–95) bodde. De två gifte sig i Haderslev den 12 april 1933.